

UDK 372.3/4

Elyorbek XOLMIRZAYEV,
Viloyat xokimligi kotibiyati mudiri
E-mail: xolmirzayev@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.Abdullaeva taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN TEACHING HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS-AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY

Annotation

The article examines the features of the development of creative thinking in future teachers of history in the higher education system. Psychological and pedagogical conditions for the formation of the creative potential of students are described. The feasibility of applying heuristic methods in the process of professional training of future teachers is based and its application in the organization of training has been analyzed.

Key words: Creative thinking, future historians, heuristic teaching methods, professional training, creativity, creative thinking, creative thinking, creative ability, creative motivation, creative environment.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ-КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности развития творческого мышления у будущих учителей истории в системе высшего образования. Охарактеризованы психолого-педагогические условия формирования творческого потенциала учащихся. Обоснована целесообразность применения эвристических методов в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов и проанализировано их применение в организации обучения.

Ключевые слова: Творческое мышление, будущие историки, эвристические методы обучения, профессиональная подготовка, креативность, творческое мышление, творческое мышление, творческие способности, творческая мотивация, творческая среда.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARIX FANINI O'QITISHDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH- IJTIMOYIY -PEDAGOGIK ZARURAT SIFATIDA

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim tizimida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Talabalarning ijodiy salohiyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlari tavsiflanadi. Bo'lg'usi o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida evristik usullarni qo'llashning maqsadga muvofiqligi asoslangan va mashg'ulotlarni tashkil etishda qo'llanilishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijodiy tafakkur, bo'lajak tarixchilar, evristik o'qitish usullari, kasbiy tayyorgarlik, kreativlik, ijodiy tafakkur, ijodiy fikrlash, ijodiy qobiliyat, ijodiy motivatsiya, ijodiy muhit.

Kirish. Ta'lim masalasi muttasil tarzda zamon talablariga moslashib, fan-texnika yutuqlariga hamohang ravishda takomillashib boradigan jarayon hisoblanadi. XXI asrdagi ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlardan biri- oliy ta'lim muassasalarida talabalarning olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishlariga bo'lgan talab, DTSlari va dasturlarining takomillashirilishi, boshqacha qilib aytganda, ijodiy yondashuvning ta'lim tizimi mazmuniga singdirilishi, uning ta'lim natijalariga erishish konsepsiyasini shakllantirishdan iborat[6].

Mamlakatimizda tarix fanini xalqaro malaka talablari asosida samarali o'qitish tizimini joriy etish, shu sohada raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning moddiy texnik bazasini shakllantirish, jahonning nufuzli xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda malakalarini rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilgan. "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" da "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli, ijodiy tafakkurga ega ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish" ustuvor vazifa etib belgilangan. Natijada tarix fanini o'qitishda talablarning ijodiy

tafakkurini rivojlantirishga etarli sharoitlar yaratish imkoniyatlari rivojlanmoqda[4].

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ijtimoiy fanlarni o'qitish, ularni qay tarzda taqsimlash, o'qitish va amaliy integratsiyasini tashkil etishga qaratilgan maxsus konsepsiya ishlab chiqish zarur ehti'jga aylanib bormoqda. Yangi O'zbekistonning asosiy strategiyalaridan biri sifatida "Uzluksiz ta'lim tizimida ijtimoiy fanlarni o'qitish tartibi va tamoyillari to'g'risida" qonun ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish ehti'ji ham mavjudligi ta'kidlab o'tildi[4]. Bu yo'nalishda Sh.Mirziyev tomonidan "2022-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim va tarbiya sohasini gumanitarlashtirish strategiyasi" yaratilishi va amalga oshirilishi [2] tavsifiya etildi. Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqi'et strategiyasining "Ma'naviy taraqqi'etni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish" yo'nalishida " Tarix fanini o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirish" vazifasi belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoda hech bir xalq yoki millat yo'qki, o'zining milliy va betakror tarixi bo'lmasa, shunday ekan har bir millat va xalq o'z tarixini yaratishga va uni avaylab asrashga va kelajak avlodga qanday

bo'lsa shundayligicha qoldirishga harakat qiladi. Bunda ayniqsa oliy ta'limning o'rni katta hisoblanadi. Ta'lim jarayonida esa tarix fanini o'qitish, unda milliy asosga tayanish, xalqimizning ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehmondo'stlik kabi an'analari, andishalilik, iymon-insof, mehr-oqibat, or-nomus kabi fazilatlarini chuqur o'rganish va ularni yoshlar qalbiga singdirish asosiy vazifa sifatida belgilab berilgan. Insoniyat tarixi uzoq davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bosqichlaridan iborat bo'lib, insoniyat tomonidan qilingan o'zgarishlar natijasida ma'naviy-madaniy yuksalish darajasiga ko'tariladi. Ma'lumki, mamlakatimiz hududi insoniyat qadim zamonlardan buyon yashab kelgan makonlardan biri hisoblanadi. Vatanimiz tarixining har bir varag'i biz uchun qadrlil manbadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek: "O'zbek xalqining necha ming yillik tarixida qanday murakkab davlar, og'ir sinovlar bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. O'zbekistonning eng yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan engib o'tishga qodir, deb baralla aytishga to'la asos beradi"[1]. Shunday ekan bugungi kun yosh avlodga milliy tariximizni etkazish va ularda faxr hissini uyg'otish har birimizning Vatan va xalq oldida burchimiz bo'lishi kerak. Bugungi kunda tarix darsiga qo'yiladigan zamonaviy talablarning oshishi, dars turlarining rang-barangligi, tarixiy manbalarga e'tiborning kuchayishi, zamonaviy pedagogik hamda axborot kommunikasiya texnologiyalarining kundalik ehtiyojga aylanishi bugungi ta'limning asl manzarasidir. Qolaversa, ta'lim samaradorligiga bo'lgan e'tiborning zaruratga aylanishi jarayonida tarix fanini chuqur o'rganish, yoshlarni o'tmishimizning boy madaniy va ma'naviy merosi, jahon ilmiy tafakkuri va madaniyatiga qo'shgan hissasi bilan tanishtirish, madaniyatimizning benazir allomalari nomlarini hurmat bilan tilga olish, ular bilan faxrlanish, milliy iftixor ruhini singdirishga yordam beradi. Buning uchun eng avvalo tarix darsi bilan bog'liq bo'lgan o'quv jarayonida ijodkorlik muhitini vujudga keltirish va talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish lozim. Talaba tarixiy voqea-hodisalar, tarixiy sahna-manzaralarni chuqur anglashi uchun unda ijodkorlik ruhini uyg'otish va ijodiy tafakkurini rivojlantirish yo'llarini izlash kerak. Aks holda mavhum tasavvur bilan yoki yodlattirish usuli orqali o'rgatishga o'xshagan metodlar zamon talabiga mutlaqo javob bermaydi. Yana bir muhim omil, talabalar faoliyatini muayyan tartib asosida tashkil etish, ya'ni oldingi darslarda o'tilgan mavzularni keyingi darslar mazmuni bilan muntazam tarzda iloji boricha uzviyligini izlab topish zarur.

Albatta, har bir pedagog uchun muhimroq bo'lgan yana bir omil – tarix darslarida tabalar jamoasi orasida o'zaro do'stona muhitni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodkorlik ruhini uyg'otish va ijodiy tafakkurini rivojlantirish deganda nima nazarda tutiladi? Bunda tarix darsida qo'llaniladigan ijodiy topshiriqlar orasida tarixning ma'lum bir mavzularida ijodiy ishlarni yozish muhim o'rin egallaydi. Ijodiy ish yozdirish orqali bir vaqtning o'zida o'quvchilarda yozma nutqni rivojlantirish, tarixiy sanalar, voqealar, shaxslar va tarixiy joylarni tasavvur qilib, uni yozma ifoda etish ijodiy hamda tarixiy tafakkur shakllantiriladi. Tarix darslarida talabalar faolligini oshirish maqsadida o'qituvchi albatta yana bir jihat – auditoriyadagi muhitni to'g'ri baholashni inobatga olishi kerak. Aynan shu o'rinda dars mazmunidan kelib chiqib muammoli vaziyatni yuzaga keltirish maqsadga muvofiqdir. Bo'lajak tarix o'qituvchisining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini fuqarolarining qadriyat yo'nalishlarini, o'z faoliyatini xalqaro va mahalliy tajribaga muvofiq qurish qobiliyatini, undagi an'analar va yangiliklarning nisbatlarini hisobga olishni belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dunyoda hech bir xalq yoki millat yo'qki, o'zining milliy va betakror tarixi bo'lmasa,

shunday ekan har bir millat va xalq o'z tarixini yaratishga va uni avaylab asrashga va kelajak avlodga qanday bo'lsa shundayligicha qoldirishga harakat qiladi. Bunda ayniqsa oliy ta'limning o'rni katta hisoblanadi. Ta'lim jarayonida esa tarix fanini o'qitish, unda milliy asosga tayanish, xalqimizning ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehmondo'stlik kabi an'analari, andishalilik, iymon-insof, mehr-oqibat, or-nomus kabi fazilatlarini chuqur o'rganish va ularni yoshlar qalbiga singdirish asosiy vazifa sifatida belgilab berilgan. Insoniyat tarixi uzoq davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bosqichlaridan iborat bo'lib, insoniyat tomonidan qilingan o'zgarishlar natijasida ma'naviy-madaniy yuksalish darajasiga ko'tariladi. Ma'lumki, mamlakatimiz hududi insoniyat qadim zamonlardan buyon yashab kelgan makonlardan biri hisoblanadi. Vatanimiz tarixining har bir varag'i biz uchun qadrlil manbadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek: "O'zbek xalqining necha ming yillik tarixida qanday murakkab davlar, og'ir sinovlar bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. O'zbekistonning eng yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan engib o'tishga qodir, deb baralla aytishga to'la asos beradi" [1]. Shunday ekan bugungi kun yosh avlodga milliy tariximizni etkazish va ularda faxr hissini uyg'otish har birimizning Vatan va xalq oldida burchimiz bo'lishi kerak. Bugungi kunda tarix darsiga qo'yiladigan zamonaviy talablarning oshishi, dars turlarining rang-barangligi, tarixiy manbalarga e'tiborning kuchayishi, zamonaviy pedagogik hamda axborot kommunikasiya texnologiyalarining kundalik ehtiyojga aylanishi bugungi ta'limning asl manzarasidir. Qolaversa, ta'lim samaradorligiga bo'lgan e'tiborning zaruratga aylanishi jarayonida tarix fanini chuqur o'rganish, yoshlarni o'tmishimizning boy madaniy va ma'naviy merosi, jahon ilmiy tafakkuri va madaniyatiga qo'shgan hissasi bilan tanishtirish, madaniyatimizning benazir allomalari nomlarini hurmat bilan tilga olish, ular bilan faxrlanish, milliy iftixor ruhini singdirishga yordam beradi. Buning uchun eng avvalo tarix darsi bilan bog'liq bo'lgan o'quv jarayonida ijodkorlik muhitini vujudga keltirish va talabalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish lozim. Talaba tarixiy voqea-hodisalar, tarixiy sahna-manzaralarni chuqur anglashi uchun unda ijodkorlik ruhini uyg'otish va ijodiy tafakkurini rivojlantirish yo'llarini izlash kerak. Aks holda mavhum tasavvur bilan yoki yodlattirish usuli orqali o'rgatishga o'xshagan metodlar zamon talabiga mutlaqo javob bermaydi. Yana bir muhim omil, talabalar faoliyatini muayyan tartib asosida tashkil etish, ya'ni oldingi darslarda o'tilgan mavzularni keyingi darslar mazmuni bilan muntazam tarzda iloji boricha uzviyligini izlab topish zarur. Albatta, har bir pedagog uchun muhimroq bo'lgan yana bir omil – tarix darslarida tabalar jamoasi orasida o'zaro do'stona muhitni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodkorlik ruhini uyg'otish va ijodiy tafakkurini rivojlantirish deganda nima nazarda tutiladi? Bunda tarix darsida qo'llaniladigan ijodiy topshiriqlar orasida tarixning ma'lum bir mavzularida ijodiy ishlarni yozish muhim o'rin egallaydi. Ijodiy ish yozdirish orqali bir vaqtning o'zida o'quvchilarda yozma nutqni rivojlantirish, tarixiy sanalar, voqealar, shaxslar va tarixiy joylarni tasavvur qilib, uni yozma ifoda etish ijodiy hamda tarixiy tafakkur shakllantiriladi. Tarix darslarida talabalar faolligini oshirish maqsadida o'qituvchi albatta yana bir jihat – auditoriyadagi muhitni to'g'ri baholashni inobatga olishi kerak. Aynan shu o'rinda dars mazmunidan kelib chiqib muammoli vaziyatni yuzaga keltirish maqsadga muvofiqdir. Bo'lajak tarix o'qituvchisining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini fuqarolarining qadriyat yo'nalishlarini, o'z faoliyatini xalqaro va mahalliy tajribaga muvofiq qurish qobiliyatini, undagi an'analar va yangiliklarning nisbatlarini hisobga olishni belgilaydi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tadqiqot jarayonida muammoga doir siyosiy, falsafiy, sotsiologik, psixologik, pedagogik adabiyotlarni qiyosiy-tanqidiy o'rganish va tahlil etish; pedagogik kuzatish; sotsiologik-pedagogik (kuzatish, suhbat, anketa, so'rovnomaga); pedagogik eksperiment; monitoring; natijalarni matematik va statistik tahlil etish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Respublikamizda talabalmning ijodiy tafakkurini rivojlantirish masalalari bo'yicha B.Abdullaeva, G.Boymurodova, R.Ibragimov, M.Jumayev, U.Masharipova, S.Matchanov, Sh.Yo'ldosheva, S.Usmonov, A.Sadikova, M.Toshpulatova, M.Hamdamaovalar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Ta'lim jarayonini axborot va pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil qilish muammolari A.Abduqodirov, G.Asilova, U.Begimkulov, S.Bulatov, M.Mamarajabov, D.Mamatov, X.Muxitdinova, S.Rahmonqulova, N.Taylaqov, S.Tursunov, T.Shoymardonov, H.Qodirov, G.Ergashevalar tomonidan tadqiq qilingan.

Bo'lajak o'qituvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishning turli jihatlarini xorijiy davlat olimlari B.Andersen, M. Burns, N.Chomsky, M.Henderson, J.Jarmul, F.Carton, M. Grammont, P.Leon, A.Martinet, T.Muras, S.Mishra, G.Romeo va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Uzlüksiz ta'limda tarix fanlarini o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha, xususan, bo'lajak tarix o'qituvchilarining o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishga tayêrlash va uslubiy tayêrgarlik ishlari O.Davlatov, A.Ismoilov, Q.Shonazarov, R.Yarmatov va boshqa olimlar ishlarida keltirib o'tilgan. Respublikamiz maktablarida tarix o'qitish metodikasiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar va uslubiy qo'llanmalar T.Toshpo'latov, N.Remeev, Ya.G'afforov ishlarida keltirilib o'tilgan[5]. Shu bilan birga bir qator etakchi olimlarimiz, A.Asqarov, R.Muqminova, H.Bobobekov, A.Muhammadjonov va boshqalar tomonidan umumiy o'rta ta'limda tarix fanlarini o'qitish va bu jaraenlarni takomillashtirish bilan bog'liq bir qator ishlar alohida ahamiyatga ega[6]. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) davlatlarida P.G.Kulagin, O.I.Baxtina, N.I.Vorjeykina,

N.I.Zaporojes, A.G.Koloskov, A.A.Vagin, E.F.Golovkina kabi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari va qo'llanmalarida tarix o'quv fanlarida fanlararo, kurslararo, fanlar ichidagi aloqalarning ahamiyati, uni amalga oshirish yo'llari, vositalari, usul va shakllari xususida ilmiy fikrlar baen qilingan [7]. Tadqiqot doirasida, eng avvalo, muammoning asosiy tushunchalari – "ijod", "ijodkorlik", "pedagogik ijodkorlik", "kasbiy ijodkorlik" kabilarning mazmun-mohiyatini aniqlashtirishga e'tibor qaratildi.

Ijod deganda keng ma'noda shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma'naviy olamni insonning maqsad va vazifalariga, uning ehtiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o'zgartirish borasidagi bunyodkor faolligi tushuniladi. Uzoq vaqtlar davomida ijod –insonga tabiat in'om etgan noyob qobiliyat, u har kimga ham berilmaydi, deb hisoblanib kelingan. Aslida ijod – bu insonning moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish faoliyati bo'lib, unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati va irodasi faol ishtirok etadi hamda unda butun bilimi, tajribasi va iste'dodi namoyon bo'ladi[141] O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijod – yaratish, kashf etish; vujudga keltirish ma'nolarini anglatib, badiiy, ilmiy, san'atga oid asar yoki moddiy boylik yaratish, vujudga keltirish; yaratuvchilik faoliyati hamda yaratuvchilik faoliyati mahsuli, samarasi ekanligi qayd etib o'tilgan [1].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, Ijodiy tafakkur – kasbiy faoliyatda o'zini o'zi namoyon etishning yuksak shakli bo'lib, unda tarixchining jismoniy va psixologik imkoniyatlari to'liq namoyon bo'ladi. Aniqroq aytganda, natijasi ham sub'ektiv, ham ob'ektiv ijtimoiy ahamiyatga ega moddiy va ma'naviy qadriyatlarini yaratish bilan bog'liq mustaqil, nostandart faoliyatda namoyon bo'ladi. Ijodiy tafakkur bo'lajak tarixchini izlanishga doir faoliyati sifatida uzoq muddatli tayyorgarlikni, ijodiy motivatsion faollik va yo'nalganlikni; yuqori intellektni; original fikrlashni; muammoni hal etishga nisbatan yuqori darajadagi qobiliyatlilik va mustaqillikni; o'zini o'zi tashkillash va o'zini o'zi adekvat baholash malakasining mavjudligini taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Давыдов В. Теория развивающего обучения // В.Давыдов. - М.: ИНТОР, 1996. - 544 с.
2. Психологические аспекты профессионально-технического образования и трудового воспитания школьников: Сборник научных трудов / Отв. ред. М.Г. Давлетшин. Ташкент: ГППИ, 1986
3. Лернер И.Я. Поисковые задачи в обучении как средство развития творческих способностей // Научное творчество. - М.: Наука, 1969. — 415 с.
4. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. - М.: Педагогика, 1972. — 208 с.
5. Махмутов М. И. Проблемное обучение. — М.: Педагогика, 1975. — 210 с.
6. Safarova R G'. R.H. Jo'raev "Pedagogika Ensiklopediya" "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti.Toshkent - 2015.
7. G'oziev E.G. Psixologiya. Yosh davrlar psixologiyasi. –T.: O'qituvchi, 1994. -223b.
8. Жарова Л.В. Учит самостоятельности : Кн. для учителя : [Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей] / Л. В. Жарова. - М. : Просвещение, 1993. - 203,[2] с.; 20 см.; ISBN 5-09-003662-4 : Б. ц.